

विज्ञानाच्या चष्म्यातून अंधश्रध्दा

“छ्द्याः! नव्या कामाला निघालो आणि शिंकलास! आता कसलं साधतंय काम!”

शिंकणं, मांजर आडवी जाणं, पाल चुकचुकणं, अमावास्या, राहूकाळ... काम न होण्याच्या अशा कारणांची यादी न संपणारी आहे. याउलट सवत्स धेनू दिसली; देवावरचं डावं फूल पडलं तर काम होण्याची गॅरंटीच मिळते! आपला देश मागासलेला म्हणून तिथे अशा अंधश्रध्दांचा सुकाळ समजू शकतो. पण अतिप्रगत पाश्चात्य देशांतही मीठ सांडणं, आरसा फुटणं, शिडीखालून जाणं दुर्दैवाशी निगडित आहे. जगातल्या प्रत्येक ठिकाणच्या वेगवेगळ्या प्रादेशिक अंधश्रध्दा आहेत. कशा निर्माण होतात त्या?

ते शोधायला शास्त्रज्ञांनी काही मानसशास्त्रीय प्रयोग केले. त्यांनी पिंजऱ्यातल्या कबुतरांवर नियमित वेळाने दाणे पडायची सोय केली. दाणे पडण्यापूर्वी जर कबुतराने स्वतःभोवती गिरकी घेतली असली तर ‘गिरकी घेतली की दाणे पडतात,’ असा त्याचा गैरसमज होई. दाणे पुन्हा पडावे म्हणून ते गिरक्याच घेत राही. दाणे आपसूक पडत होतेच. ते गिरक्यांनंतरही पडत; गैरसमज पक्का होई. दुसऱ्या एका कबुतराने मान वेळावल्यावर दाणे पडले. ते मान वेळावतच राहिलं. तिसरं पंख फडफडावत राहिलं. त्यांच्या त्या वागण्याने दाणे पडतात हा त्यांचा झालेला समज म्हणजेच अंधश्रध्दा!

रानावनात भटकणाऱ्या असुरक्षित आदिमानवांची बुध्दी प्रत्येक चांगल्या-वाईट गोष्टीचं कारण शोधत होती. त्यांना विज्ञानाची साथ नव्हती. ते असेच चुकीचे कार्यकारणसंबंध लावत. एखाद्या क्रियेचा दुर्घटनांशी तर दुसरीचा सुदैवाशी चुकीचा संबंध जोडला जाई. शिंक ही सर्दी-पडसं-ताप यांची पूर्वनिशाणी असते. ताप-पडशाने कामं अडतात. म्हणून शिंक कामाला धार्जिणी नाही. म्हणजेच ‘शिंक आल्यावर काम होत नाही,’ असा बादरायण संबंध जोडला गेला. ‘झाडीत सळसळ झाली की वाघ येतो,’ या अनुभवातून ‘सळसळ झाली की वाघ येतोच’ असा निष्कर्ष निघे. म्हणून कसलीही सळसळ झाली तरीही श्रध्देने पळापळ होई. कधीकधी ‘वाघच असेल कशावरून?’ असा विचार करून न पळण्याचा ‘प्रयोग’ करणारे लोक त्यांच्या त्या ‘शेवटच्या विचारा’सह आणि प्रयोगशील जनुकांसह व्याघ्रमुखी पडले; त्यावेळचे पळपुटे ‘तगायला लायक’ ठरले. योगायोगांमुळे कबुतरांसारखेच त्यांच्याही मनात गैरसमज निर्माण झाले. सळसळ झाली की पळापळ करणं मुद्दाम अंगवळणी पाडून घेतलं गेलं. त्या सवयी समाजरीतींत बाणवल्या गेल्या. पुढल्या सहस्रकांच्या वाटचालीत त्या गैरसमजांची मूळ कारणं मागे पडली. ती वागणूक किंवा घटना ‘शुभ’ किंवा ‘अशुभ’ इतकंच सामूहिक स्मरणात शिल्लक राहिलं. मानवी अंधश्रध्दा निर्माण झाल्या; पिढ्यान्पिढ्या जपल्या गेल्या. त्या मनुष्याच्या स्वभावधर्माचा भाग बनल्या.

गेल्या शतकापासून मानवाला सुरक्षितता आणि विज्ञान या दोहोंची एकत्रित साथ लाभली आहे. प्रयोग करून खरे कार्यकारणसंबंध समजून घेणं शक्य झालं आहे. तेव्हा आता तरी हा अंधश्रध्देच्या आंधळ्या कोशिंबीरीचा खेळ संपवायला काहीच हरकत नाही.

डॉ. उज्वला दळवी.

-ujjwalahd9@gmail.com

(‘esakal’ च्या सौजन्याने)